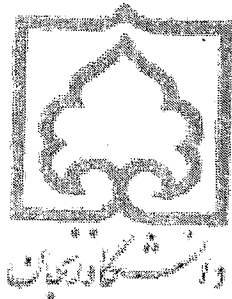

۱۷۱/۱۰۲۹۴
۱۷۱۰۷

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

« بررسی سیمای اخلاق در بوستان سعدی با نگاهی بر تهذیب الاخلاق ابن مسکویه رازی »

استاد راهنما:

دکتر محمود درگاهی

استاد مشاور:

دکتر مهدی محبتی

نقارش:

معصومه دستواره

تابستان ۸۶

۱۰۶۰۰۲

کتابخانه مرکزی دانشگاه گیلان
تیمسار

۱۳۸۷ / ۹ / ۲۷

تقدیم به :

پدر و مادر عزیز و همسر مهربانم

« تقدیر و تشکر »

بر خود فرض می دانم که از زحمات بی شائبه استادان بزرگوار و دانشمندم که در این مدت شش سال

تحصیل در دانشگاه زنجان از چشمه جاری و فیاض علم و دانششان بهره ها برده ام، صمیمانه تقدیر و تشکر

نمایم و آرزو مندم که در سایه عنایات حضرت باریتعالی همواره در کمال صحت و سلامت همچنان منشأ خیر و

برکت و تعلیم و تعلم باشند. انشاء...»

« فهرست مطالب »

صفحه	عنوان
۱	۱- پیشگفتار
	۲- فصل اول : کلیاتی درباره اخلاق
۶	- انواع حکمت (حکمت عملی و حکمت نظری)
۷	- تعریف اخلاق
۹	- فلسفه اخلاق
۱۱	- موضوع علم اخلاق از نظر ارسطو
۱۳	- اخلاق دینی و اخلاق فلسفی
۱۳	الف- اخلاق دینی اسلامی
۱۳	۱- قرآن و حدیث
۱۴	۲- کتب کلام و عقاید
۱۵	۳- کتب عرفان و تصوف
۱۶	۴- کتب طنز و مزاح
۱۸	ب- اخلاق فلسفی اسلامی
۱۹	- مفهوم خیر و شر در اخلاق
۲۰	- بررسی قوای نفس (فضایل و رذایل)
۲۲	- فضایل اربعه
۲۲	الف- حکمت
۲۲	ب- عفت
۲۳	ج- شجاعت

د- عدالت ۲۳

- قاعده حد وسط در اخلاق ۲۳

۳- فصل دوم: شرح حال سعدی و ابن مسکویه

- مقدمه ۲۹

الف- شرح حال و آثار سعدی ۳۰

- تولد، زندگی و مرگ سعدی ۳۰

- وقایع دوران زندگی و سفرهای سعدی ۳۰

- مذهب سعدی ۳۱

- عقاید فلسفی سعدی ۳۱

- تصوف و عرفان سعدی ۳۲

- عشق سعدی ۳۳

- خصایص روحی و اخلاقی سعدی ۳۴

- معاصران سعدی ۳۵

- ممدوحین سعدی ۳۵

- آثار سعدی ۳۶

- دریاچه ی بوستان ۳۶

ب- شرح حال و آثار ابن مسکویه رازی ۳۸

- تولد، زندگی و مرگ ابن مسکویه ۳۸

- مذهب ابن مسکویه ۳۹

- ابن مسکویه و ابوعلی سینا ۳۹

- آثار و تألیفات ابن مسکویه ۴۰

۴- فصل سوم: بررسی عناصر اخلاقی بوستان (با توجه به دیدگاههای ابن مسکویه در تهذیب الاخلاق)

- ۴۲ - ادبیات تعلیمی (پند آموز)
- ۴۴ - بوستان، منشور اخلاقی سعدی
- ۴۶ - بررسی باب اول: عدل و تدبیر و رأی
- ۴۶ ۱- عبادت سرآغاز عدالت
- ۴۹ ۲- عدالت
- ۵۰ - اقسام فضایی که جزو فضیلت عدالت محسوب می شوند؟
- ۵۱ - عدالت حقیقی
- ۵۲ - عدالت فرمانروا بر رعیت؟
- ۵۳ الف- دوری از ظلم و ستم بر رعیت و نواختن مردم
- ۵۶ ب- درشتی و نرمی بهم داشتن
- ۵۷ ج- شفقت به مردم و رعایت حال دردمندان
- ۵۸ د- نواختن سپاهیان و رعیت و آسوده داشتن آنان
- ۵۹ هـ- کرم و بخشش بر مردم و رعیت
- ۶۰ و- تدبیر و مدارا با دشمن و بیگانه
- ۶۱ ز- امانتداری
- ۶۲ ح- تأمل در عقوبت
- ۶۳ ط- شناخت کهنتران و تماس داشتن با مردم
- ۶۳ ی- رعایت عفت از جانب پادشاه و بزرگان
- ۶۴ ک- فرونشاندن خشم و حلم و بردباری پادشاه
- ۶۵ ل- مواسات (یاری کردن)

- ۶۷ م- حقیر نشمردن دشمن خرد
- ۶۸ ن- در ناپایداری دنیا و دل نیستن به آن
- ۷۰ س- رازداری
- ۷۱ - بررسی باب دوم: در احسان
- ۷۱ - درباره ی احسان و کرم
- ۷۴ ۱- احسان در حق یتیمان
- ۷۴ ۲- منت زایل کننده ی احسان
- ۷۵ ۳- ترجیح احسان و بخشش بر جمع کردن و میراث داری
- ۷۶ ۴- حضرت علی(ع) نمونه کامل کرم و آزادگی و جوانمردی
- ۷۶ ۵- احسان به مردم بهتر از طاعت ظاهری و ریاکارانه
- ۷۶ ۶- احسان و نیکی با حیوانات
- ۷۸ ۷- احسان و کرم باید در عمل باشد نه در زبان و سخن
- ۷۸ ۸- ناکامی و بی بهره بودن حاصل خساست و جمع کردن در دنیا
- ۷۹ ۹- بخشایش و احسان دافع بلا
- ۷۹ ۱۰- عدم احسان به مردم آزار و ظالم
- ۸۰ - بررسی باب سوم: در عشق و شور و مستی
- ۸۰ الف- محبت و عشق از نظر عارفان
- ۸۲ ب- انواع محبت از نظر علمای اخلاق
- ۸۳ ج- صداقت، محبت و عشق
- ۸۴ د- انس، مبدأ محبت
- ۸۴ ه- محبت الهی

- و- اختلاف محبت ها با توجه به اختلاف اسباب آنها ۸۵
- ز- مراتب محبت از نظر ابن مسکویه ۸۶
- ح- عشق از نظر سعدی : ۸۷
- ۱- بی نیاز، وارسته و صبور بودن عاشقان ۹۰
- ۲- سازنده بودن عشق مجازی ۹۱
- ۳- عشق حقیقی (محبت روحانی) ۹۱
- ۴- شکایا بودن عاشق صادق در برابر سختی ها و مصائب ۹۳
- ۵- هیچ کاره بودن عقل در مقابل عشق ۹۴
- ۶- سازگار نبودن عشق حقیقی با حرص و طمع کاری ۹۶
- ۷- رهایی از خود پرستی به وسیله عشق ۹۶
- بررسی باب چهارم : در تواضع ۹۹
- درباره ی تواضع ۹۹
- ۱- دلیل تواضع انسان از نظر سعدی ۱۰۰
- ۲- تواضع منشأ عزت و بزرگی ۱۰۰
- ۳- برتری تواضع بر کبر و خودپسندی ۱۰۲
- ۴- تواضع و خوش رویی در مقابل اخم و ترش رویی ۱۰۲
- ۵- تواضع و خوبی در مقابل بدی و تندی ۱۰۴
- بررسی باب پنجم : در رضا ۱۰۷
- درباره ی رضا ۱۰۷
- ۱- عدم شکایت از بخت و اقبال و خشنودی به رضای الهی ۱۰۸
- ۲- داشتن اخلاص و دوری از ریا و دورویی ۱۱۱

- ۱۱۴ - بررسی باب ششم : در قناعت
- ۱۱۴ - درباره ی قناعت
- ۱۱۶ ۱- قناعت مایه سعادت و توانایی و عزت
- ۱۱۷ ۲- حرص و طمع و شکمبارگی مایه ی خفت
- ۱۱۹ - بررسی باب هفتم : در عالم تربیت
- ۱۱۹ - درباره ی تربیت
- ۱۲۱ ۱- سکوت و کم حرفی فضیلتی ارزشمند
- ۱۲۳ ۲- فضیلت راز داری
- ۱۲۵ ۳- میانه روی در زندگی
- ۱۲۶ ۴- عیب پوشی و حفظ آبروی دیگران
- ۱۲۶ ۵- پرهیز از غیبت
- ۱۲۹ ۶- پرهیز از سخن چینی و غمازی
- ۱۳۰ ۷- زن نیک و پارسا مایه ی آسایش و سعادت
- ۱۳۱ ۸- تعلیم و تعلم و آموختن حرفه به فرزند
- ۱۳۲ ۹- دوری از هوی و هوس نفسانی و شهوت رانی
- ۱۳۳ ۱۰- صبور بودن بر جور و جفا و نیش زبان مردم
- ۱۳۳ ۱۱- توجه به هنر و نیکی مردم نه به زشتی و بدی آنان
- ۱۳۶ - بررسی باب هشتم : در شکر بر عافیت
- ۱۳۶ - درباره ی شکر و سپاس گذاری
- ۱۳۸ ۱- شکرگذار بودن انسان به درگاه الهی
- ۱۳۹ ۲- سلامتی و عافیت، نعمت الهی

- ۳- به یاد ناتوانان بودن در عین توانایی ۱۴۰
- ۴- شاد نشدن به بیچارگی و درماندگی دیگران ۱۴۱
- بررسی باب نهم : در توبه و راه صواب ۱۴۳
- الف- درباره ی توبه ۱۴۳
- ب- حقیقت توبه ۱۴۴
- ج- شرایط توبه ۱۴۵
- ۱- غنیمت دانستن فرصت و نیکی کردن به بندگان خدا ۱۴۶
- ۲- دوری از دنیا و توجه به آخرت ۱۴۸
- ۳- از دست ندادن فرصت توبه و پاک شدن از گناهان ۱۵۱
- بررسی باب دهم : در مناجات و ختم کتاب ۱۵۴
- الف- اهمیت مناجات و دعا ۱۵۴
- ب- مفهوم ذکر مناجات ۱۵۵
- ج- مراتب ذکر ۱۵۵
- ۵- فصل چهارم : بررسی عناصر اخلاقی در تهذیب الاخلاق ابن مسکویه رازی
- مقدمه ۱۵۹
- تهذیب الاخلاق ابن مسکویه رازی ۱۶۱
- ۱- بررسی مقاله اول : مبادی علم اخلاق ۱۶۵
- هدف نگارش تهذیب الاخلاق ۱۶۵
- تعریف نفس ۱۶۵
- فضیلت نفس ۱۶۶
- خیر و شر ۱۶۶

- ۱۶۷ - قوای نفس
- ۱۶۷ - قاعده وسط و اطراف
- ۱۶۸ - اخلاق (فضایل و رذایل) و اجتماع انسانی
- ۱۶۹ ۲- بررسی مقاله دوم: خُلق و تهذیب آن - کمال انسانی و راه آن
- ۱۶۹ - تعریف خُلق
- ۱۷۰ - مراتب مردم در قبول تهذیب
- ۱۷۰ - هدف و غایت علم اخلاق، رسیدن به کمال انسانی
- ۱۷۱ - عدم کمال انسان در لذات حسی
- ۱۷۳ - بیان مراتب قوا
- ۱۷۳ - راه رسیدن به کمال
- ۱۷۵ - فواید تربیت کودکان و جوانان
- ۱۷۶ ۳- بررسی مقاله سوم: خیر و اقسام آن، سعادت و مراتب آن
- ۱۷۶ - تعریف خیر و سعادت
- ۱۷۸ - اقسام خیر
- ۱۷۹ - اقسام سعادت
- ۱۸۰ - سعادت در زندگی دنیوی
- ۱۸۱ - برابر بودن لذت سعادت با لذت حقیقی
- ۱۸۲ - ذاتی و تام بودن لذت سعادت
- ۱۸۳ ۴- بررسی مقاله چهارم: عدالت
- ۱۸۳ - عدالت حقیقی
- ۱۸۳ - نوامیس سه گانه

- ۱۸۵ - اقسام عدالت
- ۱۸۶ ۵- بررسی مقاله پنجم : محبت و صداقت
- ۱۸۶ - درباره ی محبت
- ۱۸۷ ۶- بررسی مقاله ششم : صحت و سلامت نفس
- ۱۸۷ - امراض نفس
- ۱۸۷ - حفظ سلامت نفس
- ۱۹۰ - بررسی خشم و راههای علاج آن
- ۱۹۲ - همراه بودن رذیلت خشم با حرص و آز
- ۱۹۲ - صفات انسان شجاع
- ۱۹۲ - بررسی خوف (ترس) و راههای علاج آن
- ۱۹۴ - ترس از مرگ و راه علاج آن
- ۱۹۶ - راه علاج حزن و اندوه
- ۶- فصل پنجم : مقایسه تطبیقی عناصر اخلاقی در بوستان سعدی و تهذیب الاخلاق ابن مسکویه
- ۱۹۹ - هنر سعدی در بیان حکمت عملی
- ۲۰۱ - بررسی عناصر مشترک اخلاقی در بوستان و تهذیب الاخلاق
- ۲-۲ - عدالت از دیدگاه سعدی
- ۲۰۳ - عدالت پادشاه
- ۲۰۳ الف- داستان انوشیروان و هرمز
- ۲۰۵ ب- داستان خسرو و شیرویه
- ۲۰۶ ج- داستان عمر بن عبد العزیز
- ۲۰۷ د- داستان حجاج بن یوسف

- هـ- اصول سیاست و عدالت در کشورداری از نظر سعدی ۲۰۸
- و- جمع بندی و نتیجه گیری ۲۱۰
- عدالت از دیدگاه ابن مسکویه (مقایسه تطبیقی) ۲۱۰
- احسان از دیدگاه سعدی ۲۱۲
- احسان از دیدگاه ابن مسکویه (مقایسه تطبیقی) ۲۱۴
- عشق و محبت از نظر سعدی ۲۱۶
- عشق و محبت از نظر ابن مسکویه (مقایسه تطبیقی) ۲۱۷
- تواضع از نظر سعدی ۲۲۰
- تواضع از نظر ابن مسکویه (مقایسه تطبیقی) ۲۲۱
- سایر ابواب بوستان (رضا، قناعت، ...) ۲۲۱
- ۷- فهرست منابع و مآخذ ۲۲۳

اگر در سرای سعادت کس است
زگفتار سعدیش حرفی بس است

پیشگفتار

شاید اولین سؤالی که در ذهن هر خواننده ای پس از تورق این رساله به وجود آید، این باشد که لزوم پرداختن به اخلاق، به ویژه با کتابی ثقیل مانند تهذیب الاخلاق و مقایسه ی آن با بوستان سعدی چیست؟ بشر امروزی که وارد قرن بیست و یکم شده، امکانات و منابع و علوم بسیار وسیعی را به تسخیر خویش در آورده است. مقدار ثروتی که امروزه در دست بشر وجود دارد و همچنین میزان آگاهی های او، نیل به فن آوری های بسیار پیشرفته و فوق مدرن صورت بسیار زیبا و جذابی از جامعه کنونی بشر را ارائه می دهد به طوری که بسیاری از کهنسالان آرزو می کنند که ای کاش در چنین روزگاری تازه متولد می شدند و می توانستند به امکانات و علوم و رفاه بیشتری دست یازند.

اما با همه این ظواهر - که البته محصول هزاران سال رنج و زحمت بشر است - باز می بینیم که آمار مختلف جوامع سخن دیگری می گویند، کاش مهر و محبت بین اعضای خانواده بشری و افزایش جنگ و خشونت ها، سست شدن بنیان خانواده در جهان، افزایش آمار طلاق و خود کشی و قتل و تعداد زندانیان و افزایش شکاف طبقاتی و ... نشان از بیماری مزمن و طولانی دارد که بشریت را گرفتار خود ساخته است و آن بیماری چیزی نیست جز دوری از اخلاق و معنویت در حوزه زندگی شخصی و اجتماعی و قطع پل های ارتباطی زمین و آسمان - دوری از خداوند - و عدم رعایت موازین اخلاقی که خداوند پیامبران الهی را برای آن ارسال نموده است: «بُعِثْتُ لَأَتَمَّ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ»^۱ در این رهگذر وظیفه کسانی که درد امروز بشری را به خوبی لمس کرده اند این است که به هر وسیله ممکن راه های کمال حقیقی و سعادت بشری را به نسل انسان بشناسانند و بی شک متون اسلامی اعم از قرآن و حدیث و کتب اخلاقی و تربیتی دانشمندان اسلامی سرمایه های ذی قیمتی برای نیل به آن اهداف می باشند و اگر بخواهیم ادب را مؤدب ساختن انسان بدانیم که چنین

است، ادبیات همان رشته ای است که این مهم را بر عهده داشته تا بخشی از این بار سنگین امانت الهی را به انسان ها ابلاغ نماید.

با این هدف و انگیزه است که به فراهم آوردن این رساله یعنی: « بررسی سیمای اخلاق در بوستان سعدی با نگاهی بر تهذیب الاخلاق ابن مسکویه رازی » دست برده ایم. اما چرا بوستان سعدی؟ آنچه که مسلم است از بین کتب اخلاقی موجود در گستره ادب فارسی (اعم از عربی و فارسی و ترجمه های مختلف از قبیل یونانی و ...) که به ۶۱ مورد می رسد^۱، دو کتاب بوستان و گلستان شیخ اجل سعدی که هر دو جزء آثار عمده ادب و اخلاق ایرانی اسلامی است، به قول دکتر جلی می توان گفت که: « قرن هاست در شیوه رفتار و گفتار و کردار ایرانیان و بسیاری از مسلمانان مدخلیت تام داشته است ».^۲

بوستان در واقع آمیزه ای از اخلاق و سیاست مدن و حکمت عملی و دستوره های زندگانی در قالب حکایات و از زبان شخصیت های داستانی است که فضایل عالی انسانی را در لا به لای حوادث به تصویر کشیده و فداکاری و ایثار و نوع دوستی و حتی حمایت از حیوانات را در عالی ترین نمونه های خود نشان می دهد. عدالت، احسان، عشق و محبت، تواضع، رضا، قناعت، احسان و تربیت تشکیل دهنده ی پایه های رفیع این کتاب هستند. اصولی که بشر امروز با همه دعوی هایش کاملاً به آن نیازمند است تا جامعه ای که در آن زندگی می کند، قابل تحمل باشد. اما علت انتخاب تهذیب الاخلاق به عنوان کتابی صرفاً اخلاقی جهت مقایسه با بوستان سعدی در کامل بودن آن به لحاظ مشتمل بودن بر مباحث اخلاقی است.

تهذیب الاخلاق کتابی است که در زمان خود هر آنچه را که پیش از خود در اخلاق فلسفی اسلامی - ایرانی نوشته شده بود را شامل می شود و ابن مسکویه در ساختن و پرداختن مباحث اخلاقی در بوته ی ذهن و اندیشه خود بسیار موفق بوده است به گونه ای که کتب بعد از او دیگر چیزی برای گفتن ندارند و به عنوان مثال خواجه - نصیر الدین طوسی در اخلاق ناصری عیناً مطالب ابن مسکویه در تهذیب الاخلاق را تکرار می کند و

۱- در فصل اول رساله درباره آن توضیح داده شده است.

۲- تهذیب الاخلاق، ابن مسکویه رازی، دکتر جلی، ص ۱۸.

چیزی اضافه بر آن ندارد. به همین دلیل است که برای شناخت اصول اخلاق فلسفی اسلامی لازم است که خلاصه مندرجات تهذیب الاخلاق را فهمید.

این رساله در پنج فصل تهیه شده است. فصل اول شامل کلیات و تعاریف درباره اخلاق است. تعریف اخلاق، فلسفه و موضوع اخلاق، تقسیم بندی آن به لحاظ دینی اسلامی و فلسفی اسلامی، مفهوم خیر و شر در اخلاق، بررسی قوای نفس (فضایل و رذایل)، فضایل اربعه (حکمت، عدالت، شجاعت و عفت)، قاعده حد وسط در اخلاق، مواردی هستند که فصل اول را شامل می شوند.

فصل سوم رساله به شرح حال سعدی و ابن مسکویه اختصاص دارد که شامل شرح احوال و آثار هر یک از این دو بزرگ مرد. فصل سوم مشتمل است بر بررسی عناصر اخلاقی بوستان که به بررسی عناصر اخلاقی در ده باب بوستان از باب عدل و تدبیرورای تا مناجات و ختم کتاب را شامل می شود و در هر یک از موارد به مطابقت با تهذیب الاخلاق ابن مسکویه می پردازد.

فصل چهارم رساله نیز در خصوص بررسی عناصر اخلاقی در تهذیب الاخلاق ابن مسکویه است. در این فصل مقالات شش گانه ابن مسکویه به طور خلاصه و موجز بیان می شوند و می توان گفت که این فصل خلاصه ای از کتاب تهذیب الاخلاق می باشد و هدف از آن نیز شناخت اهم موارد و عناصر اخلاقی تهذیب الاخلاق برای مقایسه و مطابقت با بوستان سعدی می باشد.

فصل پنجم و به بحث مقایسه ی بین دو کتاب بر اساس ابواب دهگانه بوستان اختصاص دارد. در مبحث نخست (هنر سعدی در بیان حکمت عملی) به طور کامل به بررسی بوستان و تهذیب الاخلاق پرداخته شده و نتیجه گیری لازم از آن به عمل آمده است و سپس به طور اختصاصی ابواب دهگانه بوستان با مقالات شش گانه تهذیب الاخلاق به صورت فصول جدا از هم مورد بررسی و نتیجه گیری قرار گرفته است. در پایان بر خود لازم می دانم که از راهنمایی های استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر درگاهی کمال تشکر و امتنان را داشته باشم و همچنین از استاد مشاور جناب آقای دکتر محبتی نیز از بابت ارشادات و راهنمایی شان سپاسگذار

هستم و امیدوارم که این نوشته ی ناچیز که حاصل زحمات یکساله این جانب و مطالعه بیش از یکصد کتاب در خصوص اخلاق می باشد، توانسته باشد قدمی هر چند اندک در شناساندن اخلاق زیبای اسلامی - ایرانی باشد.

ان شاء...

معصومه دستواره

فصل اول :

« کلیاتی درباره اخلاق »

- انواع حکمت (حکمت عملی و حکمت نظری)

فلاسفه و حکما در یونان قدیم و بعد در دوره اسلام، تمام معارف و علوم بشری را تحت عنوان فلسفه و

حکمت تقسیم بندی و فلسفه و یا حکمت را چنین تعریف می نمودند :

« العلم بحقائق الاشياء كما هي عليها بقدر الطاقة البشرية »^۱

« دانش به واقعیات اشیاء آنچنان که هست، به اندازه توان انسانی ».

سپس اشیاء را به دو قسمت تقسیم می نمودند :

۱- اشیایی که وجودشان در اختیار و قدرت انسان نیست و بر اثر علل خود که خارج از اختیار انسان

می باشند وجود می یابند و یا معدوم می شوند.

۲- اشیایی که افعال اختیاری انسان است و تحت قدرت انسان قرار می گیرد، قسمتی از فلسفه که درباره ی

اشیاء از نوع اول بحث می کند نزد آنها به عنوان فلسفه یا حکمت نظری شناخته می شود و دارای حوزه بسیار

وسعی است که در طبقه بندی مرحله دوم به سه شاخه اصلی قابل تقسیم است :

۱- طبیعیات که خود دارای رشته های بسیار متعدد است.

۲- ریاضیات که آن نیز دارای شعبه های مختلف می باشد.

۳- فلسفه اولی یا حکمت الهی، که درباره مبدا و معاد و احکام کلی وجود و موجود بحث می کند.

اما قسمی از فلسفه که درباره اشیاء مورد اختیار و قدرت انسان سخن می گوید به نام فلسفه عملی یا حکمت

عملی نامگذاری شده است، بنابراین حکمت عملی دانشی است که درباره افعال مورد اختیار و قدرت انسان

گفتگو می کند و بیان می نماید کدام فعل و عمل شایسته ی تحقیق و انجام دادن است و کدام فعل و عمل

چنین شایستگی را ندارد، این شاخه از حکمت را نیز به سه شعبه اصلی تقسیم کرده اند :

۱- اخلاق، که درباره افعال فرد از حیثیت فردی بحث می کند و بیان می دارد چه افعالی موجب سعادت یا

شقاوت فرد به عنوان یک فرد می باشد.

۱- فلسفه اخلاق، سیدمحمدرضا مدرسی، ص ۱۱.

۲- تدبیر منزل، که دربارهٔ افعال و اعمالی سخن می‌گوید که برای بهتر اداره نمودن اجتماعات بشری بالاتر از سطح خانواده تا روابط بین الملل گفتگو می‌کند.

«چنان که می‌بینیم حکمت عملی محدود است به علوم انسانی، البته نه همه‌ی علوم انسانی، بلکه پاره‌ای از آن، حکمت عملی از جنبه‌های مختلف محدود است، اول اینکه محدود به انسان است و شامل غیرانسان نمی‌شود، دوم اینکه مربوط به افعال اختیاری انسان است، پس شامل کارهای غیر اختیاری بدنی یا روحی که در قلمرو پزشکی و فیزیولوژی و روانشناسی است، نمی‌شود.»^۱

- تعریف اخلاق

اخلاق جمع خُلُق و خُلُق است و بیشتر به صورت جمع به کار می‌رود و این که آن را به لفظ جمع استعمال می‌کنند - ولو در مواردی که یک خُلُق مخصوص در نظر باشد - ظاهراً برای دوری از اشتباه دو لفظ خُلُق و خُلُق به همدیگر است،^۲ در فارسی معادل آن خوی است^۳ و در لغت عرب به معانی عادت، طبیعت، سببیت، دین و مروت می‌آید و در اصطلاح حکیمان «عبادت از ملکه ایست که به واسطه‌ی آن فعل از نفس به آسانی و بدون به کار بردن اندیشه صادر می‌شود».^۴

اخلاق واژه‌ای است که بر همه افعالی که از نفس صادر می‌شود خواه پسندیده و خواه ناپسندیده اطلاق می‌گردد. چنان که می‌گویند: فلان کس «کریم اخلاق» (= خوش اخلاق) است و یا «سَیِّئُ اخلاق» یعنی بد اخلاق. و هر گاه که به کارهای پسندیده اطلاق شود دال بر ادب است زیرا ادب جز بر حضال پسندیده اطلاق نشود.

فولکیه^۵ نیز در تعریف علم اخلاق جنبه رفتار را مورد توجه قرار می‌دهد و علم اخلاق در نظر او چنین است: «مجموع قوانین رفتار که انسان به واسطه‌ی مراعات آن می‌تواند به هدفش برسد».^۶

۱- آشنایی با علم اسلامی، استادشهید مطهری، ص ۱۷۹.

۲- علم اخلاق، علی‌اکبر بامداد، ص ۱۴۹.

۳- فرهنگ معین، ج ۱، ص ۱۷۴.

۴- تهذیب الاخلاق، ابن مسکویه رازی.

۵- Foulquie.

۶- انصار اربعه عقلیه، ملاصدرای شیرازی، ج ۴، ص ۱۱۶.